

OVER DE MUSEALISERING VAN DE BINNENSTAD:

Groningen in architectuurhistorisch perspectief

Interview met Ed Taverne

Margrith Wilke

Afgelopen zomer werd de herinrichting van de Groningse binnenstad voltooid. Dit heuglijke feit werd gevierd met een groots spektakel: 'A Star is Born'. Het spektakel daarvoor was misschien nog wel groter: inspraakrondes, verdeelde commissies, teleurgestelde architecten, een provinciestad die op de wereldkaart terecht kwam. Reden voor *Groniek* om met de hoogleraar Architectuurgeschiedenis Ed Taverne te gaan praten. Professor Taverne, sinds 1981 hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen, geldt als een van de belangrijkste deskundigen, nationaal en internationaal, op het gebied van stedenbouw en architectuurgeschiedenis en was derhalve nauw betrokken bij de stedelijke metamorfose van Groningen. Het was niet de bedoeling om de discussies over de binnenstad en de Waagstraat, waarvoor zelfs in de landelijke media veel belangstelling bestond, nog eens dunnetjes over te doen. We wilden met professor Taverne spreken over de stad: over de wijze waarop ons denken over het stedelijke is veranderd en over de rol van de geschiedenis in stadsonderzoek. Want wat weten we eigenlijk van de stad? Of zoals Taverne ooit eens over de Nederlandse omgang met het fenomeen stad opmerkte: "In schril contrast met de vaak fraai gerestaureerde stadsgezichten, opgepoetste parochiekerken, raadhuisen, hofjes en grachtenhuizen die een solide controle over het verleden van de stad suggereren, staat het gebrek aan historische kennis over de eigenlijke bedoeling, wetten en realiteit van de stad".¹

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog hadden stedenbouwkundigen en politici weinig clementie met de historische stad, zo leek het wel. Werden toen niet hele delen van haar historische gelaagdheid, zoals architectuurhistoricus Cor Wagenaar in: Stad! de stad en haar identiteit² schreef, zonder pardon gewist?

Ja, je zou kunnen zeggen dat de stad niet zozeer werd vernietigd door het bombardement in de Tweede Wereldoorlog als wel door het bombardement dat zich daarna heeft afgespeeld bij de wederopbouw. Dit moet overigens niet alleen architecten en stedenbouwkundigen worden aangewreven. Na de oorlog

1 Taverne, E., 'De architectuur van de stad. Thema's uit recent architectuuronderzoek' in: *De vierde dimensie. Stedenbouw in historisch perspectief*. Leidschrift 9:2 (1993), 21.

2 C. Wagenaar, 'De identiteit van de stad', in: S. Cusveller ed., *Stad! De stad en haar identiteit* (Hoogezand 1994) 24.

had in heel veel kringen het idee postgevat dat vooral de steden ten gevolge van de opeenhoping van mensen en activiteiten, de eigenlijke brandhaarden van het nationaal-socialisme, van allerlei contra-productieve en anti-democratische bewegingen waren geweest. De stad werd gezien als iets gevaarlijks.

Dit was een algemene politieke lijn die ervoor zorgde dat men na de oorlog voor de invulling van plekken waar ruimte was ontstaan door bombardementen op zoek ging naar nieuwe stedenbouwkundige concepten. Daarbij probeerde men heel bewust alle negatieve aspecten van de bestaande stad te vermijden. Het lag daarbij voor de hand dat men vooral zocht naar concepten waarbij de geschiedenis, het beladen, traumatische verleden, geen rol speelde.

Zo heeft men bijvoorbeeld gekeken naar de bruikbaarheid van het Amerikaanse stadsbeeld. Dit gold als voorbeeld van een anonieme stad zonder directe historische referenties. De binnenstad van Rotterdam is een goed voorbeeld, opgezet als een Amerikaanse stad: gedomineerd door gebouwen en niet door concepten als openbare ruimte maar bepaald door hoogbouw en verkeer waarbij de marktsector alle kansen heeft gekregen.

Als spiegelbeeld werden aan de rand van de stad geïsoleerde woonwijken gepland zoals bijvoorbeeld het Rotterdamse Pendrecht en Zuidwijk of de verschillende wijken in de Amsterdamse stadsuitbreiding na de jaren veertig. Op deze wijken had de overheid een bijna verstikkende greep. De bevolking werd tot aan het bed toe geordend.

Wanneer werd er gebroken met deze modernistische opvattingen, waarin de stad was verworpen tot een optelsom van functies?

Begin jaren zestig gingen stedenbouwers en architecten zich verzetten tegen wat zij de verdamping en vervaging van het vak noemden. Sociologische en economische begrippen en concepten bepaalden in belangrijke mate de architectuur en de stedenbouw. Kijk maar naar de binnenstad van het na-oorlogse Rotterdam, dit is eigenlijk een soort vertaling van een economisch model.

Toch werd de eerste kritiek op de elementen die tot dan toe het denken over de stad hadden bepaald, geformuleerd in sociologische en psychologische kringen. Deze kritiek had evenwel grote invloed op de stedenbouw en het stedenbouwkundig denken. Het vak architectuur en stedenbouw, zo stelde men, werd steeds sociologischer van aard, wat tot een verlies van de discipline leidde. Een kreet die je in die jaren heel veel hoorde. De architectuur was verdampt tot een sociale boodschap, tot een puur verbaal geheel. Duidelijk voorbeeld zijn structuurplannen uit de jaren zeventig. Geen kaarten, alleen maar teksten, intenties, programma's - scenario's zoals dat heet. In Italië zie je dan een omslag. Er worden pleidooien gehouden voor een heroverweging van het vak, om stedenbouw en architectuur weer te gaan bezien als discipline van inrichting en vormgeving.

Bracht deze omslag ook een rehabilitatie van de stad met zich mee? Ging men op zoek naar de historische dimensie van de stad?

Het is interessant dat op dat moment de aandacht van de politiek maar ook de aandacht van makelaars, ontwikkelaars, kortom van politiek en economie weer uitging naar de stad. Dit speelt immers in een periode van crisis, namelijk de oliecrisis. Interessant is nu dat de architecten ook op hetzelfde punt uitkwamen. Voor hen was de crisis van de architectuur een crisis van de stad en de crisis van de stad was een crisis van de architectuur. Ze stelden dan ook dat, als er een nieuw begrip van architectuur moest worden geformuleerd, dit niet kon zonder de relatie te bestuderen die de architectuur eeuwenlang heeft onderhouden met de stad.

Hoe werd nu de stad bestudeerd in deze nieuwe benadering?

De plattegrond van de stad, de zogenaamde morfologische structuur, werd als uitgangspunt genomen en bij wijze van spreken als een tekst beschouwd. Met behulp van bijvoorbeeld de cartografie werden instrumentaria ontwikkeld om 'die tekst', de plattegrond, te lezen, net als historici instrumentaria hebben om hun teksten te lezen en te begrijpen. De plattegrond gold niet als een illustratie maar werd nu begrepen als een sociaal-economische en culturele transformatie van het stedelijke. In deze nieuwe benadering werd de plattegrond uiteengelegd in bouwblokken, stratenpatronen, kavels en daar werden dan weer metrische analyses op los gelaten. Je zou kunnen zeggen dat de plattegrond werd gedeconstrueerd en geanalyseerd om zo de transformatie van de stad te kunnen volgen maar wel altijd in relatie tot architectuur.

Gaat het hier om architectuur in de kunsthistorische zin, architectuur als stijlgeschiedenis?

Nee, er werd afstand genomen van alle kunsthistorische paradigma's van grote gebouwen, van stijl - wat in dit opzicht allemaal historiografische ballast is. Het gaat nu veel meer om de impact van een gebouw. Op welke manier heeft het gebouw de plattegrond van de stad beïnvloed. Het gaat, met andere woorden, om de confrontatie van de morfologische structuur van de stad en de typologie van het huis.

De typologie kan in dit verband, analoog aan de biologie, worden opgevat als een ordeningssysteem. Woningen met een zelfde grondpatroon, met een zelfde ordening en indeling, worden tot een specifieke 'familie', een type, gerekend. Veranderingen in het grondpatroon van de woning hebben te maken met veranderingen in mentaliteit en samenleving. In die zin is de typologie misschien wel de belangrijkste ingang naar historische informatie die in een huis ligt opgesloten. Neem als voorbeeld het Amsterdams woonhuis. Er gaan decennia overheen voordat de keuken daar op de plek is waar hij zich nu bevindt. Eigenlijk heb je het dan over een evolutie, over een middellange duur, in termen van Braudel. Naar deze ontwikkelingen ging nu de interesse uit.

Heeft in Nederland een zelfde soort ontwikkeling in het denken over en de belangstelling voor de stad plaats gevonden?

In Nederland heeft het paradigma van het modernisme eigenlijk heel lang stand gehouden. Dit heeft te maken met het gegeven dat architectuurgeschiedenis hoofdzakelijk een universitaire aangelegenheid was. Architectuurgeschiedenis heeft zich heel lang gevoegd naar de veranderingen in de kunstgeschiedenis, terwijl in Frankrijk een groot deel van het architectuuronderzoek zich juist in architectuurkringen heeft afgespeeld.

Er werd aan de Technische Universiteiten in Eindhoven en Delft wel onderzoek gedaan, maar dat was wetenschappelijk gezien marginaal. Het is altijd operatief, dus ondergeschikt aan een ontwerppraktijk geweest. Architecten die zich bezig hielden met historische onderzoek, deden dit alleen om een ontwerppraktijk te legitimeren. Dat is een heel andere benadering. Men had kritiek op mijn inleidend hoofdstuk in het boek *Stedebouw*³ omdat ik me te weinig aan zou trekken van wat er in Nederland is gebeurd, maar dat heeft juist met dit fenomeen te maken, namelijk het ontbreken van een architectonische traditie op het gebied van stadstudies in Nederland.

Speelt deze benadering nog steeds een rol in de huidige stedebouwkundige praktijk, of met andere woorden, hoe wordt er tegenwoordig over de stad gedacht?

Interessant is dat het morfologische onderzoek in de architectuur niet meer aan de orde is, alleen in archeologisch stadsonderzoek wordt deze onderzoeksmethode nog gebruikt. In eigentijdse teksten daarentegen, bijvoorbeeld *Delirious New York* uit 1978 van Rem Koolhaas, is de stad helemaal verdwenen. Niet de vorm of de plattegrond van de stad staat centraal maar het stedelijk programma met al haar irrationele en fantastische kanten.

De belangstelling van de architecten heeft zich de laatste tijd verplaatst van de binnenstad naar de periferie en concentreert zich op de ruimtelijke orde van die periferie. Die verschuiving heeft te maken met het probleem van de suburbanisatie, een van de grootste thema's in Amerika en Europa, je ziet dan ook dat op dit moment de grootste bouwopgaven plaatsvinden in de periferie.

Wat heeft dit voor gevolgen voor het stadsbeeld als alle aandacht uitgaat naar de herbestemming en de herinrichting van de periferie.

Het ligt voor de hand dat gezien deze ontwikkelingen ook vanuit de architectuur wordt nagedacht over de periferie. Dit betekent dat men zich bezig houdt met stadsbeelden die bijna geen historische dimensie hebben, maar die alleen in termen van snelheid en beweging worden gedefiniëerd, die ogenschijnlijk een

3 E. Taverne en I. Visser, *Stedebouw. De geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden* (Nijmegen 1993).

zwakke ruimtelijke ordening hebben en nauwelijks meer herkenbaar zijn.

Vanuit die hoek gezien is de recente fascinatie van de architecten voor de Aziatische stad enigszins begrijpelijk. Daar is geschiedenis nooit geassocieerd met fysieke stadsbeelden, het collectieve geheugen heeft zich nooit kunnen nestelen in de stadsbeelden. Recentelijk ben ik daarmee geconfronteerd op een congres in Japan. In Europa zit een deel van ons collectief geheugen vast aan stadsbeelden, aan ruimtelijke beelden. Wat is een Europese stad? Iedereen heeft daarover een coherent beeld in het hoofd: gaat het over een modernistisch stad dan gaat het over Frankfurt of Berlijn, noem je een na-oorlogs stadsbeeld dan verschijnt Rotterdam of Coventry. Dat betekent dat geschiedenis in onze westerse traditie, in ons westerse denken, heel sterk wordt geassocieerd met beelden, met ruimtelijke beelden, met stadsbeelden.

Het Europese stadsbeeld is gebaseerd op het model van jaarringen, met het oudste deel in het centrum. Iets wat je absoluut niet in een Aziatische stad vindt. Die zou je veel meer kunnen karakteriseren als een aaneenrijging, een opsomming van gebouwen zonder een zichtbare ordenende essentie. Stadsbeelden zonder context. Met het oog op de huidige ontwikkelingen zijn deze steden interessant: hoe werkt dat, wat zijn in zulke steden de samenbindende principes die nu worden bestudeerd en met terugwerkende kracht door architecten worden gebruikt, door stedenbouwkundigen en door politici om greep te krijgen op de onzichtbare orde van de periferie omdat daar gebouwd wordt en daar de injecties worden gegeven, omdat daar de infrastructuur komt. Heel Nederland wordt binnenkort de reestruimte van de nieuwe infrastructuur, of het nu ligt aan de Betuwelijn, aan route van de TGV of aan de autosnelweg.

Hoe moet in dit opzicht dan het Groningse Waagstraat-project worden begrepen, waar eerder sprake is van een blik naar het verleden dan van een blik naar de toekomst, waar gekozen werd voor een 'musealisering' van de binnenstad?

Dat is een project van een totaal andere orde. Het stelt de relatie tussen de stedelijke economie en de architectuur van de stad aan de orde. Iedereen heeft de mond vol over de *global economy*, en het lijkt alsof alles daardoor geüniformeerd, gestandariseerd wordt, maar het tegendeel is waar. Het functioneren van die *global economy* is afhankelijk van krachtige regionale stedelijke centra zoals ook door economen wordt bevestigd. Dat betekent dat voor de steden juist hun ruimtelijke kwaliteiten belangrijk worden. Ik denk dan vooral aan voorzieningen: de aanwezigheid van riante en goede woningen, het aanbod van culturele voorzieningen, de bereikbaarheid en de plaats van de stad in het infrastructurele netwerk. Dit worden belangrijke vestigingsvoorwaarden. Je ziet dat ook grote bedrijven geïnteresseerd zijn in de diversiteit van de cultuur in zo'n stad.

Steden proberen dan ook in toenemende mate hun imago op te vijzelen in termen van bouwen maar juist ook in termen van beschikbaarheid van diensten, van verbindingen, woningen, cultuur enzovoort. Dit is ook voor Groningen van belang wil het overleven in haar huidige situatie en wil het in de race blijven voor bijvoorbeeld bedrijfsvestiging.

De binnenstad is niet alleen het economisch hart van de stad maar vooral van een steeds groter wordende regio. Het centrum draagt bij aan de kwaliteit van het geheel. Overigens, het Waagstraat-project is te beschouwen als het sluitstuk van vijftientig jaar sleutelen (van overheidswege) aan de binnenstad. De vraag die nu bij iedereen opkomt luidt: "What's next?"

Kunt U dit toch nog wat nader uitleggen in relatie tot het Waagstraat-project?

Bij de Waagstraat zijn de grenzen tussen de particuliere en openbare sector verkend. Het was een *joint venture* tussen gemeente en een projectontwikkelaar waarbij geavanceerde plannen sneuvelden omdat die economisch niet haalbaar zouden zijn. In een complex proces zijn de grenzen afgetast van wat de overheid in haar doelstellingen-nota, zo'n 25 jaar continu denken over de binnenstad, heeft geformuleerd en datgene wat er zich in de marktsector heeft ontwikkeld. Het Waagstraat-complex is uiteindelijk het resultaat van een koele zakelijke berekening, met als resultaat een onkritische, romantische stedenbouwkundige vorm, opgedoft door een uitgesproken behaagzieke architectuur waar niemand - noch de gemeente, noch projectontwikkelaars en exploitanten - zich een buil aan kan vallen.

Toch is Groningen uniek - in Nederland het voorbeeld bij uitstek van een stad die door de overheid is georganiseerd en 'gemaakt'. Dit komt het duidelijkst tot uiting in de binnenstad en bij het Waagstraatproject. In Amsterdam zou dit fysiek al niet meer kunnen maar ook in Groningen zal een punt bereikt worden waarop de collectieve doelstelling en wat zich markttechnisch aanbiedt zal gaan *clashen*.

Elders in Nederland worden ook wel successen geboekt, zoals in Rotterdam, maar je ziet hoe moeilijk het is om projecten als de Kop van Zuid of het Ceramique-project in Maastricht van de grond te krijgen. Groningen is ook in dit opzicht uniek. De gemeente maakt terreinen bouwrijp, schept condities voor forse bouwprojecten en sluit interessante convenanten zoals in het verbindingskanaal (omgeving station-Groninger Museum). Maar wat is de status van het Cascadeproject, de nieuwbouw bij het station. Als de gemeente, het Rijk daar niet voor 80% had gehuurd, dan stond het nog leeg. Het Waagstraat-project is haalbaar omdat de gemeente die onbewoonbare kantoorruimte huurt, maar als die op de markt zou worden gebracht, zou ik me ernstig afvragen hoe dat moest.

Zoals U nu de situatie van de stad Groningen beschrijft lijkt me een instelling als het Academisch Ziekenhuis Groningen (AZG), een van de grootste werkgevers en met een landelijke uitstraling als het gaat om een specifieke dienstenverlening, zeer belangrijk. Toch lijkt de grootscheepse verbouwing en herinrichting van het ziekenhuis zich stilletjes te voltrekken zonder dat er in de media veel aandacht aan werd of wordt besteed; dit in tegenstelling tot de activiteiten in de binnenstad, die volop in het nieuws waren.

Voor het AZG geldt dat er geen spectaculaire nieuwbouw plaats vindt, maar dat het gaat om de transformatie van een bestaand en volledig in bedrijf blijvend gebouw, én er is geen architect van wereldfaam bij betrokken. De geringe vakmatige belangstelling voor de nieuwbouw van het AZG laat zien hoe gemediatiseerd architectuur is. Het feit dat architectuurcritici nauwelijks oog hebben voor de nieuwbouw van het AZG, is illustratief voor de eenzijdige belangstelling van architectuur als beeld.

Wat de nieuwbouw van het AZG tot een uniek project maakt is dat, tegen de stromen van respectievelijk rijksoverheid, gemeente en interne bedrijfsorganisatie in, het ziekenhuis gekozen heeft voor een *communicatief* gebouw en niet voor een bouwkundige vertaling van subsidieregelingen.

Dit moet een interessant studieobject zijn voor architectuurhistorici.

Het merkwaardige is nu juist dat dit voorbeeld van een specifieke architectuur nooit door architectuurhistorici bestudeerd is, omdat het zoals gezegd geen spectaculair nieuw gebouw is. Dit type gebouw wordt, net als het gemiddelde naoorlogse kantoor- en schoolgebouw, nog steeds gediscrimineerd; zit nog steeds in het verdomhoekje. Men vindt het niet interessant omdat, zo redeneert men, het werk is van de technische architecten, van specialisten. Maar eigenlijk is dit de essentie van de na-oorlogse architectuur die ik ooit omschreven heb als een typisch voorbeeld van kwantiteiten, als een architectuur die gebaseerd is op herhaling, op aantallen en niet op het unieke moment, op het eenmalige zoals bijvoorbeeld het Rietveld-Schröderhuis.

Ik ben in deze gebouwen geïnteresseerd omdat het eigenlijk kleine steden zijn en hun transformatieproces dat van de samenleving op dat terrein belichaamt. In die zin is het een fascinerende ingang om architectuur te onderzoeken en architectuurgeschiedenis te bedrijven in de vorm van sociale geschiedenis.

In het dagelijks leven maakt het AZG een gesloten indruk en de gemeente lijkt zich daaraan niet zoveel gelegen te laten, in tegenstelling tot wat er in de binnenstad gebeurt. Hoe ziet U de relatie tussen de stad en het ziekenhuis, in andere woorden, wat kunnen beiden voor elkaar betekenen als het gaat om 'het voortbestaan van Groningen als stad'?

Kijk, de gemeente heeft zich de Waagstraat toegeëigend en gezegd: dit is ons visitekaartje, terwijl de uitstraling van het ziekenhuis minstens zo groot is. De prijs die de gemeente en het AZG moeten betalen om het ziekenhuis in de stad te houden is enorm. Toch is het nogal wat als een ziekenhuis zich letterlijk kantelt en zijn ingang naar de stad wendt zoals nu gebeurd is door de aanleg van een nieuwe centrale ingang. Met een geweldig gebaar heeft het ziekenhuis daarmee zijn entree naar de stad verlegd en daarmee de stad als het ware gedwongen zichzelf ter plekke aan te passen.

Groningen is in wezen bezig zijn regionale draagvlak als stad te vergroten.

Dan zijn er maar twee instituten waar je aan moet denken, waarvan je moet proberen te profiteren. Allereerst de universiteit, die eigenlijk ook veel te introvert is. De stad profiteert daarvan eigenlijk te eenzijdig, alleen in de kwantitatieve sfeer en nog veel te weinig in de kwalitatieve sfeer. Dan is er het AZG. Dit zijn de twee vleugels waarop de stad drijft, terwijl het ziekenhuis niet mee doet in de stedelijke beeldvorming naar buiten. Het stadsbeeld dat men hanteert is zeer selectief. Vanuit de gemeente zou het ziekenhuis opgenomen moet worden als een van de plekken waar de stad op drijft, waar ze dynamisch is. Dit gebeurt niet, terwijl het ziekenhuis zelf die poging wel doet en haar terreinen transparant maakt. De gemeente plaatst eerder een foto van de Gasunie op haar folder dan een van het ziekenhuis. Jammer.

(advertentie)

De Keyzer

Turftorenstraat 4
9712 BP Groningen
Tel. (050) 3129194

Ook zaal verhuur op
niveau !

'Ook Duitsland had ooit een Keyzer'